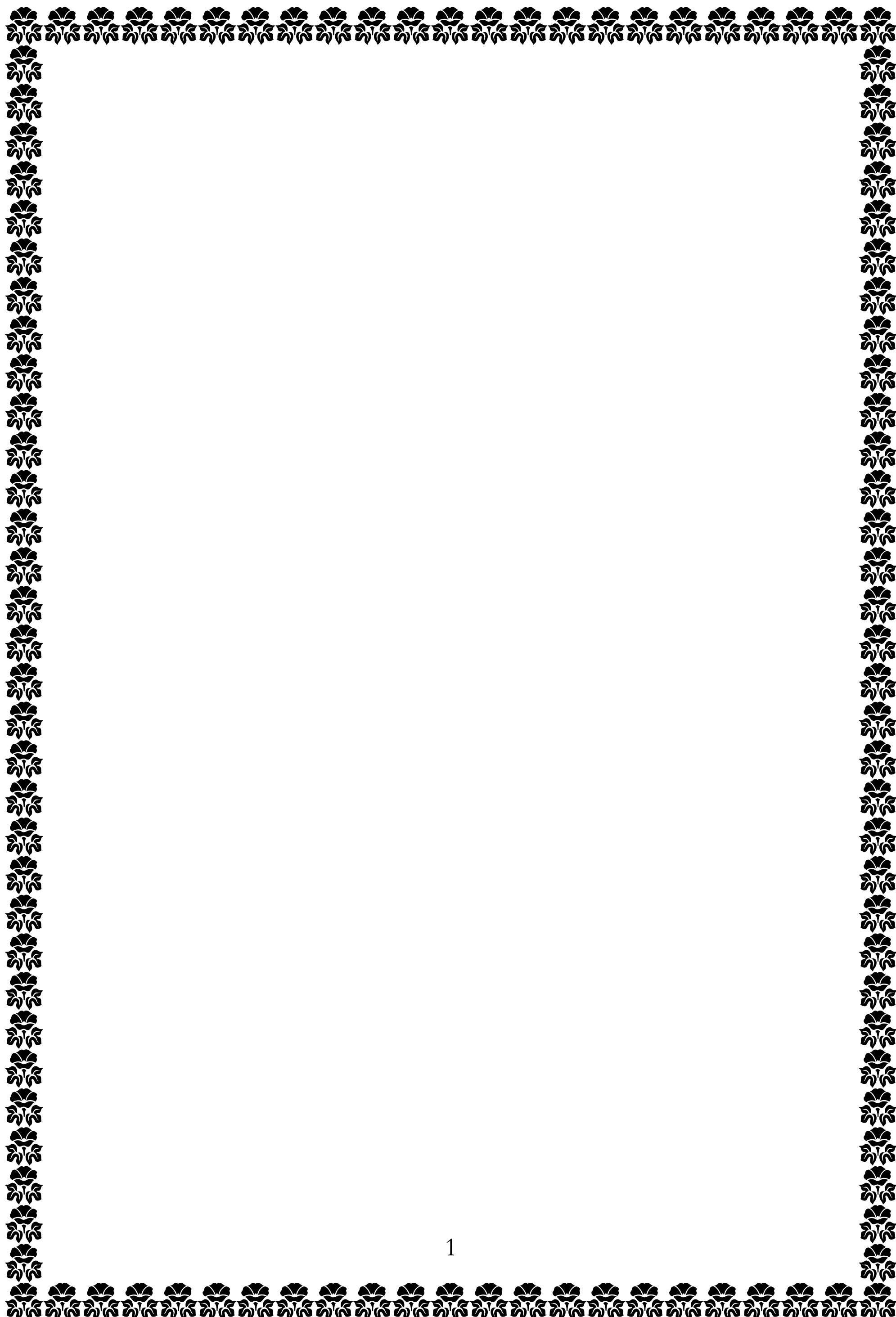

مغل سلطنت

مغل سلطنت

قيام ۽ شروعات

مغل سلطنت جو بنياد 1526ع ۾ بابر وڌو جڏهن هن پهرين جنگِ پاني پت ۾ ابراهيم لوڌي کي شڪست ڏني. بابر تيموري ۽ منگول نسل سان تعلق رکندڙ هو جيڪو ڪابل کان هلندي هند آيو. بابر جي وفات کان پوءِ سندس پٽ همايون بادشاهه ٿيو پر شير شاهه سوري کيس شڪست ڏئي ايران پڄايو. ڪجهه سالن کان پوءِ همايون ايران جي مدد سان واپس اچي سلطنت ٻيهر قائم ڪئي، پر جلدي فوت ٿي ويو.

اڪبر جو دور – طاقت ۽ استحڪام

1556ع ۾ همايون جو پٽ جلال الدين محمد اڪبر بادشاهه ٿيو. هن سلطنت کي هند جي وڏي حصي تائين وڌايو. نئون زميني ٽيڪس سسٽم (زبت) متعارف ڪرايو، فوجي نظام ۾ سڌارا آندا، مرڪزي بيوروڪريسي قائم ڪئي. هن مذهبي رواداري کي فروغ ڏنو، غير مسلم کي به وڏن عهدن تي مقرر ڪيو ۽ دينِ الهي نالي فلسفو پيش ڪيو. اڪبر جي دور ۾ سلطنت معاشي ۽ ثقافتي لحاظ کان پنهنجي اوج تي پهتي.

جهانگير ۽ شاهجهان

اڪبر کان پوءِ سندس پٽ جهانگير (1605–1627ع) بادشاهه ٿيو. هو فنون لطيفه ۽ شاعري جو شوقين هو پر نشي ۽ درباري سازشن ۾ گهڻو وقت ضايع ڪيائين. سکن سان ٽڪراءُ به هن جي دور ۾ شروع ٿيو.

شاهجهان (1628–1658ع) جي دور ۾ مغل فنِ تعمير عروج تي پهتو. هن تاج محل، لال قلعو ۽ جامع مسجد جهڙا عظيم يادگارون ٺهرائيون. سندس دور ۾ دربار جي شان ۽ شوڪت وڌي، پر وڏن خرچن سبب مالي دٻاءُ پيدا ٿيو.

اورنگزيب ۽ سلطنت جو عروج ۽ زوال

1658ع ۾ اورنگزيب بادشاهه ٿيو. هن سلطنت کي هندستان جي سڀ کان وڏي حد تائين وڌايو. ڏکن ۾ ڊگها مهمون هلائي، گولڪنڊا ۽ بيجاپور تي قبضو ڪيو. پر مسلسل جنگين، مذهبي سختگير پاليسين، جزيي جي بحالي، ۽ سکن سان ٽڪراءَ سبب سلطنت ڪمزور ٿيڻ لڳي. اورنگزيب جي وفات (1707ع) کان پوءِ سلطنت تيزي سان زوال ڏانهن وڌڻ لڳي.

زوال ۽ ٽڪراءَ

1707ع کان پوءِ ڪمزور بادشاهه تخت تي آيا. درٻاري سازشون، جانشيني جنگيون ۽ مرهٽن، سکن ۽ ٻين مقامي طاقتن جي بغاوتن سبب سلطنت جو مرڪز ڪمزور ٿيو. 1739ع ۾ نادر شاهه دهلي تي حملي ڪري مغل خزانو کسي ويو. ان کان پوءِ احمد شاهه ابدالي ۽ مرهٽا بہ طاقتور ٿي ويا. مغل صرف نالي جا حڪمران رهجي ويا.

انگريزن جو قبضو ۽ انجام

18هين صديءَ جي وچ کان انگريز ايسٽ انڊيا ڪمپني آهستي آهستي هندستان تي پنهنجو اثر وڌايو. بنگال ۾ پلاسي جي جنگ (1757ع) کان پوءِ انگريزن جي طاقت وڌي وئي. 1857ع جي آزاديءَ واري جنگ ۾ آخري مغل

بادشاهہ بهادر شاهہ ظفر انگريزن خلاف علامتي اڳواڻ بڻيو پر جنگ ناڪام رهي. 1858ع ۾ انگريزن کيس گرفتار ڪري رنگون (برما) جلاوطن ڪيو ۽ مغل سلطنت هميشہ لاءِ ختم ٿي وئي.

حڪومتي ڍانچو

مغل حڪمرانن مضبوط مرڪزي حڪومت قائم ڪئي. بادشاهہ جي هيٺ چار اهم وزارتون هيون:

- ماليات (ديوان)
- فوج (مير بخش)
- عدليہ ۽ مذهبي ڪام (صدر الصدور)
- شاهي گهر ۽ عوامي ڪم (مير سامان)

سلطنت کي صوبن (صوبا) ۾ ورهايو ويو. هر صوبي جو حڪمران صوبہ دار هوندو هو.

معيشت ۽ سماج

مغل سلطنت جي معيشت جو بنياد زراعت هو. ڪپهہ، نيلم، افيم ۽ ڪنڊ جهڙا نقدي فصل پيدا ٿيندا هئا. تجارت ۾ هندستان دنيا جي وڏن مرڪزن مان هڪ هو. خاص ڪري بنگال ڪپڙي جي صنعت لاءِ مشهور هو. مغلن جي دور ۾ روڊن، رابطن ۽ ڪرنسي (روپئي) کي معياري بڻايو ويو.

ثقافت ۽ ورثو

مغل دور هند جي ثقافت ۾ وڏي تبديلي آندي.

- **تعميرات :**تاج محل، لال قلعو، شالامار باغ، لاهور قلعو، ببي ڪا مقبرو وغيره.
- **ٻولي :**فارسي سرڪاري ٻولي هئي، جيڪا هندستاني ٻولي سان ملي ڪري اردو جو بنياد بڻجي.
- **کاڌ خوراڪ :**مغلئي کاڌن (قورما، برياني وغيره) جو رواج وڌو.
- **فن ۽ موسيقي :**ڪلاسيڪي موسيقي، ڪپڙي جي صنعت ۽ مصوري کي فروغ مليو.

نتيجو

مغل سلطنت ٽي صديون (1526ع – 1857ع) هندستان تي حڪمراني ڪئي. شروعات ۾ فوجي طاقت، انتظامي سڌارا ۽ اقتصادي استحڪام سبب عظمت حاصل ڪئي، پر آخر ۾ مذهبي پاليسين، ڏگهن جنگين، درباري سازشن ۽ يورپي سامراجيت جي ڪري زوال آيو. ان باوجود، مغلن جو ورثو اڄ به هند، پاڪستان ۽ بنگلاديش جي فن، ثقافت ۽ سماج ۾ زنده آهي.

1. تاريخي ۽ سياسي سوال

•مغل سلطنت جي قيام جا اصل سبب ڪهڙا هئا؟

مغل سلطنت جو بنياد بابر وڌو. ان جا بنيادي سبب هئا: دهلي سلطنت جي ڪمزوري، ابراهيم لوڌي جي نااهلي، بابر جي فوجي حڪمتِ عملي ۽ جديد هٿيارن جو استعمال (توپخانو). گڏوگڏ بابر کي پنهنجي تيموري نسب مان حڪمرانيءَ جو جواز مليو.

•بابر ۽ همايون جي حڪمتِ عمليءَ ڇا هئي؟

بابر جي حڪمت عملي هئي ته افغانستان ۽ هند جي علائقن کي پنهنجي فوجي طاقت سان گڏ ڪري مضبوط سلطنت قائم ڪري. هن توپخانن ۽ ترڪي حڪمتِ عملين (فلانڪنگ ٽيڪٽڪس) استعمال ڪيا. همايون جي حڪمت عملي ڪامياب نه رهي، ڇو ته شير شاهہ سوري کان شڪست کائي ايران ڀڄي ويو. البت ايران مان واپس اچي سلطنت ٻيهر بحال ڪيائين.

•اڪبر اعظم جي حڪومتي نظام ۽ ٻين مغلن جي نظام ۾ ڪهڙو فرق هو؟

اڪبر مضبوط ۽ جديد بيوروڪريسي ٺاهي. هن "منصب داري" ۽ "زبت" وارو ٽيڪس سسٽم قائم ڪيو جيڪو ٻين مغلن کان وڌيڪ منظم هو. ٻين بادشاهن ۾ گهٽو ڪري جنگ ۽ درٻاري

سازشون وڌيڪ رهيون، پر اڪبر جو نظام مستحڪم ۽ فراخ دل هو.

•اورنگزيب جي مذهبي پاليسين مغل سلطنت جي زوال ۾ ڪهڙو ڪردار ادا ڪيو؟

اورنگزيب جزيي کي ٻيهر لاڳو ڪيو، غير مسلم مندر ڊاهرايا ۽ سکن سان سختي ڪئي. اهڙي پاليسي سبب هندن، سکن ۽ ٻين قومن ۾ بغاوت وڌي، جنهن سان سلطنت اندروني طور ڪمزور ٿي وئي.

1857 •ع جي بغاوت ۾ مغل خاندان جو ڪردار ڪيترو اهم هو؟

1857ع ۾ آخري مغل بادشاهه بهادر شاهه ظفر کي هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جو علامتي اڳواڻ بڻايو ويو. جيتوڻيڪ هو عملي طور طاقتور نه هو پر سندس نالي تي بغاوت کي قومي رنگ مليو. آخرڪار انگريزن کيس گرفتار ڪري رنگون (برما) جلاوطن ڪيو.

2.معاشي ۽ سماجي سوال

•مغل دور ۾ زراعت ۽ واپار جي ڪاميابيءَ جا بنيادي سبب ڪهڙا هئا؟

مغل دور ۾ زرعي زمينون وسيع هيون، آبپاشيءَ جا نظام تهيا، ۽ نقدي فصل (ڪپهه، نيلم، ڪنڊ، افيم) پوکيا ويا. هندستان جي ڪپڙي ۽ مصالحا يورپ تائين مشهور هئا. مضبوط روڊ ۽ رستا واپار لاءِ آسان بڻايا.

•مغل سلطنت ۾ ٽيڪسن جو نظام (زبت وغيره) رعيت جي زندگي تي ڪهڙا اثر ڇڏيا؟

”زبت“ سسٽم ۾ زميندارن کان مقرر ڪيل نقد ٽيڪس ورتو ويندو هو. اهو نظام رياست کي مستحڪم ڪيو پر ڪڏهن ڪڏهن هارين تي وڏو بار بڻبو هو. ان سان گڏ هارين کي وڏي مارڪيٽ تائين رسائي ملي.

•بنگال ۽ ٻين صوبن جي معيشت مغل سلطنت جي دولت ۾ ڪيتري حصيدار هئي؟

بنگال سڀ کان امير صوبو هو. ڪپڙو (مسلين، سلڪ)، اناج، مصالحا ۽ افيم اتان نڪرندا هئا. مغل سلطنت جي خزاني جو وڏو حصو بنگال ۽ ٻين خوشحال صوبن مان ايندو هو.

•مغلن جي حڪومت ۾ عام ماڻهن جي سماجي حالت ڪيئن هئي؟

عام ماڻهو گهڻو ڪري هاري ۽ ڪاريگر هئا. سندن زندگي ٽيڪسن جي بار هيٺ هئي، پر شهري علائقن ۾ واپار ۽ هنر جي ترقي سبب روزگار جا موقعا وڌيا. وڏو فرق اميرن ۽ غريبن جي وچ ۾ موجود هو.

3.ثقافتي ۽ علمي سوال

•مغل دور ۾ فارسي ٻوليءَ جو ڪهڙو ڪردار هو ۽ اردو ڪيئن اُڀري؟

فارسي سرڪاري ٻولي هئي، جنهن ۾ حڪمنامو ادب ۽ علم لکبو هو. جڏهن فارسي هندستاني ٻولين سان ملي ته اردو ٻوليءَ جو بنياد پيو. اردو دربار ۽ لشڪر ۾ عام ٿيڻ لڳي.

•مغل فنِ تعمير (تاج محل، لال قلعو وغيره) هندستاني تهذيب تي ڪهڙو اثر ڇڏيو؟

مغل فن تعمير ۾ اسلامي، فارسي ۽ هندو انداز ملي ڪري هڪ نئون اسلوب پيدا ٿيو. تاج محل، لال قلعو جامع مسجد، لاهور قلعو ۽ شالامار باغ اڄ به دنيا جي شاهڪار تعميرن ۾ شمار ٿين ٿا.

•موسيقي ۽ مصوريءَ ۾ مغل سرپرستي جا ڪهڙا مثال ملن ٿا؟

اڪبر جي درٻار ۾ تانسين جهڙا موسيقار هئا. مصوريءَ ۾ ”مغل منياتور“ آرٽ عروج تي پهتو. جهانگير کي خاص ڪري مصوري ۽ فطري تصويرن جو وڏو شوق هو.

•مغل سلطنت ۾ هند ۽ اسلامي ثقافت جي ميلاپ ڪيئن ٿيو؟

مغلن هندو ۽ اسلامي روايتن کي گڏايو. ڪاڏ خوراڪ، لباس، باغباني، موسيقي ۽ ٻوليءَ ۾ هڪ نئون ميلاپ پيدا ٿيو. نتيجي ۾ هند اسلامي تهذيب جو گڏيل رنگ اڀريو.

4.زوال بابت سوال

•مغل سلطنت جي زوال جا اهم سبب ڪهڙا هئا؟

- ڊگهيون جنگيون (ڏکن مهمون)
- اورنگزيب جي سخت پاليسيون
- جانشينيءَ جون جنگيون
- مالي ڪمزوريون ۽ ٽيڪسن جو وڌڻ
- مقامي طاقتن ۽ انگريزن جي اڀرڻ

•مقامي طاقتن (مرهٽن، سکن، نادر شاهہ انگريزن) جو مغلن جي زوال ۾ ڪهڙو ڪردار رهيو؟

مرهٽن ۽ سکن مغلن خلاف مزاحمت ڪئي. نادر شاهہ دهلي کي ڦري مغل وقار ختم ڪيو. آخر ۾ انگريز ايسٽ انڊيا ڪمپني طاقتور ٿي مغلن کي ختم ڪيو.

•مغل فوجي نظام وقت سان گڏ ڇو ڪمزور ٿيو؟

شروعات ۾ مغل فوج جديد هئي، پر وقت سان اصلاحون نہ ٿيون. توپخانو پراڻو ٿي ويو، فوج ۾ نظم گهٽ ٿيو ۽ مقامي طاقتور رياستن پنهنجي فوجون مضبوط ڪيون.

5.ورثي بابت سوال

•مغل سلطنت جو سياسي ۽ ثقافتي ورثو اڄ جي هندستان، پاڪستان ۽ بنگلاديش ۾ ڪيئن نظر اچي ٿو؟

تاج محل، لال قلعو، لاهور قلعو، شاهي مسجد، شالامار باغ ۽ مغل باغ اڄ بہ ثقافتي ورثا آهن. اردو ٻولي، مغل ڪاڌ خوراڪ ۽ ڪپڙي جي صنعت بہ هن ورثي جا حصا آهن.

•مغل دور جا ڪهڙا ادارا ۽ روايتون اڄ تائين زنده آهن؟

- منصبداري ۽ انتظامي ڍانچو (بعد ۾ برطانوي نظام جو حصو بڻيو)
- اردو ٻولي ۽ ادب
- مغلئي کاڌ خوراڪ
- فن تعمير ۽ باغبانيءَ جا ماڊل
- موسيقي ۽ ڪلاسيڪي آرٽ جي روايتون

1. جاگيرداري روايت بدران طاقت

- مغلن وٽ يورپ جي "ولي عهد" جهڙو نظام نہ هو يعني وڏو پٽ پاڻمرادو جانشين نہ ٿيندو هو.
- هر شهزادي کي تخت لاءِ جدوجهد ڪرڻي پوندي هئي. جنهن وٽ فوجي طاقت، دربار جي اهم ماڻهن (اميرن، وزيرن) ۽ صوبيدارن جي حمايت هوندي، اهو بادشاهہ بڻبو.

2. خانداني جنگيون

- اڪثر ڪري بادشاهہ جي وفات کان پوءِ سندس پٽن ۾ تخت نشينيءَ لاءِ گهرو جنگ ٿيندي هئي.
- مثال طور:
  - بابر جي وفات کان پوءِ همايون کي پنهنجن ڀائرن سان مقابلو ڪرڻو پيو.

- شاهجهان جي بيماري وقت سندس پٽن (دارا شڪوهہ، شجاع، مراد ۽ اورنگزيب) ۾ سخت جنگ ٿي، جنهن ۾ آخرڪار اورنگزيب فتح حاصل ڪئي.

3.اميرن ۽ فوج جو ڪردار

- منصبدارن (مغلي اميرن ۽ وڏن سردارن) جي حمايت تمام اهم هوندي هئي.
- فوج جنهن شهزادي جي پٺيان بيهندي، اهو ئي تخت تي قبضو ڪندو.

4.قيد ۽ قتل

- گهڻو ڪري فاتح شهزادو ڀين ڀائرن کي قتل يا قيد ڪندو هو تہ جيئن مستقبل ۾ ڪو خطرو نہ رهي.
- اورنگزيب دارا شڪوهہ کي قتل ڪرايو ۽ ٻين ڀائرن کي بہ ختم ڪيو.

5.جاگير ۽ منصب ڏيڻ ذريعي وفاداري

- جيڪو شهزادو حڪومت سنڀالي وٺندو، اهو پنهنجن ساٿين کي وڏيون جاگيرون ۽ منصب ڏئي وفادار ڪندو هو

نتيجو

مغل حڪمرانن ۾ جاءِ نشيني جو سلسلو **بي قاعده ۽ گهڻو ڪري خونريز** هو. هر پيري طاقتور شهزادو ئي حڪمران بڻبو نه ڪي وڏي پٽ يا ڪنهن مقرر ولي عهد. ان نظام سبب گهڻن مغل بادشاهن جي وفات ڪان پوءِ **سلطنت ڪمزور** ٿي ويندي هئي، ڇو ته ڀائرن ۾ ويڙهه ۽ گهرو جنگون سلطنت کي اندروني طور ڪمزور ڪري ڇڏينديون هيون.